

Dokumentumok a 20. század első felének egyetlen főállású magántörténészéről

*Viskolcz Noémi: A herceg történése.
Hajnal István az Esterházyak
szolgálatában 1922–1930. MTA – Kossuth
Kiadó, Budapest, 2019. 231 oldal*

Hajnal István történész (1892–1956) személye és működése iránt az érdeklődés az 1980-as évektől folyamatosan erősödött fel, és miként e kiadvány is mutatja, személye, életműve napjaink történéseit is foglalkoztatja. Hajnal történetírói munkásságát nem sorolhatjuk a korát meghatározó szellemtörténeti irányzatba. Metódusát az azt meghaladó szociológiai módszer és látásmód történettudományos alkalmazása jellemezte. Jóllehet neve és munkássága a historiográfia iránt érdeklődők számára nem merült feledésbe, országos ismertségre abban az időszakban emelkedett, amikor nevét 1989-ben egy szándékai megvalósítására törekvő, személyét és tudományos eredményeit szimpatikusnak tartó, a vidék és a főváros történetkutatóit, történészeit összefogni szándékozó Társadalomtörténeti Egyesület felvette. A jelen kötet ötlete az Esterházy hercegi család levéltárára vonatkozóan a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (P 114 törzszám alatt) fellelhető iratok feltárása során fogalmazódott meg. A kutatási kérelmek, az azokra adott válaszok, a levéltári és könyvtári fejlesztési koncepciók között ugyanis karakteresen kirajzolódott azon iratanyag, amely Hajnal István személyéhez, az Esterházy családnál betöltött szerepéhez fűződik. Hajnal 1910 és 1914 között a budapesti Magyar Királyi Egyetemre járt, ott bölcsész és tanári diplomát szerzett, ezt követően doktorált. 1913 tavaszán és nyarán egy félévet tanult Lipszében, a kor Európájának egyik

meghatározó univerzításában. Az egyetem befejezését követően 1914 decemberétől Bécsbe került, ahol pályázata alapján a Theresianum prefektusa lett. 1915-ben szülővárosában, Kaposvárott önként vonult be katonának. A császári és királyi 44. gyalogezred tisztjeként 1916. február és július között a galíciai fronton harcolt. Hajnal, ha ilyen egyáltalán kijelenthető, más kortársaival szemben szerencsésen vészelte át a nagy háborút, 1916-ban megsebesült a karján, majd felépülését követően 1916 novembere és 1918 májusa között az erdélyi harctéren küzdött. 1918-ban tartalékos hadnagyként kitüntetéssel zárta le a katonaevéket. Hajnal esete cseppet sem mondható egyedinek, inkább modell értékű, hiszen például egyetemi jó barátja, a vele sokáig jó kapcsolatot tartó Házi Jenő (1892–1986) önkéntes katonai szolgálatra jelentkezett, két alkalommal is megsebesült, majd azt követően fejezte be tanulmányait és tett doktori vizsgát. Hajnalhoz hasonlóan 1917-ben őt is Csánki Dezső, az Országos Levéltár igazgatója és Fejérfataky László, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója segítette álláshoz jutni Sopron város levéltárának élén.¹

A Budapesten újra polgári élet élő Hajnalnak az akkor jó barát Házival szemben protektorai nem tudtak ilyen stabil állást szerezni. Bár ezt követően rövid időre még visszatért a Theresianumba, a Monarchia felbomlásával ez a közös oktatási intézmény is megszűnt. 1919 októberétől Fejérfataky helyettes tanári beosztásba segítette, ami a következő esztendőben rendes tanári státussá változott. Ezt követően Csánki és Klebelsberg Kuno, a Magyar Történelmi Társulat elnöke támogatásával ösztöndíjat kapott

¹ Dominkovits Péter: *Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa (Pályakép vázlat)*. In: Házi Jenő első világháborús naplói. Sajtó alá rend.,

szerk.: Kincses Katalin Mária. Sopron, 2019. 8. Házi és Hajnal későbbi kapcsolatára lásd: uo. 10.

Bécsben. 1920. augusztus 6-án kelt megbízása szerint Klebelsberg új forráskiadási koncepciójának (*Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris*) részeként Kossuth Lajos emigrációs iratait kellett feldolgoznia. E megbízás révén Hajnal, miközben a Pazmaneumban együtt lakott Mályusz Elemérrrel és Angyal Dáviddal, napjai jelentős részében a bécsi levéltárakban forrásgyűjtést folytatott. Novemberben közösen költöztek át a magyar állam tulajdonában lévő Trautson palotában kialakított Magyar Történelmi Intézetbe,² ahol társaságuk a Monarchia levéltári örökségének szétválasztásán dolgozó oly kiváló történészekkel gyarapodott, mint Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc. Ugyanakkor szűkösség és nélkülözés jellemezte ezt a bécsi időszakot. Ezért Hajnal állást vállalt a Bécsben élő magyar nagyvállalkozónál, Déri Frigyesnél, aki 1920 októberében értékes gyűjteményét Debrecen városának ajánlotta fel, s a gyűjtemény rendezésével, katalogizálásával Hajnalt kívánta megbízni. Hajnal közben barátjának, Mályusz Elemérnek is szerzett munkát, aki Déri okleveleit kivonatolhatta. Hajnal bírta rá arra is Dérit, hogy anyagilag támogassa a Magyar Történelmi Társulatot. Domanovszky Sándor ez időben biztatta Hajnalt habilitálásra, ami az egyetemi magántanári, illetve nyilvános egyetemi tanári kinevezés előfeltétele volt. A sikeres habilitációs eljárás 1921 augusztusában lezajlott, melyet követően Hajnalt egyetemi magántanárnak nevezték ki, s 1922 elejétől az Országos Levéltár allevéltárnoka lett.

A herceg Esterházy család levéltára Esterházy Miklós nádor korától (1582–1645) létezik, és az idők során folyamatosan formálódott. Több alkalommal, de mindig azzal a céllal rendezték át, hogy az archívumban mindenkor a család rendelkezésére álljanak a vagyon- és birtokjogi iratok. A hatalmasra duzzadt hercegi levéltárban először 1879-ben alkalmaztak szakképzett történészt Merényi Lajos személyében (1854–1919), aki

Bubics Zsigmonddal közösen nagyszabású monográfiát írt Esterházy Pálról (1635–1713), illetve több forrásközleményt publikált (inventáriumok, rendtartások, levelezések) a 17. századi Esterházyak korából. Merényi után Gaszner József töltötte be ezt a pozíciót, akinek halála új kihívások elé állította a hitbizomány tulajdonosát, Esterházy Pált (1901–1989). A kiskorú Esterházy Pál mellé dr. Horváth Gábort alkalmazták házi tanítónak, aki szerepkörén túllépve élete végéig hű tanácsadója maradt. Pál tizenkilenc évesen, 1920. április 6-án a vadászbalesetben elhunyt édesapja halálával került a hitbizomány élére. A modern gondolkodású főrangúak sorába tartozott, aki levéltára élére olyan professzionális történészt keresett, aki családja történetének feldolgozásával a közvéleményt is pozitívan befolyásolhatja az Esterházyak irányába. E célból napilapokban hirdetést adott fel egyetemi végzettségű, doktori fokozattal rendelkező levéltáros-történészt keresve Kismartonba. A herceg háromtagú bizottságra (Csánki Dezső, Domanovszky Sándor, Fejérpataky László) bízta az alkalmas jelölt kiválasztását. Az 52 pályázóból Hajnal István személyében fedezték fel az állásra alkalmas embert. 1922 augusztusában dőlt el, hogy a hercegi család alkalmazza Hajnalt. Ebben szerepe lehetett Klebelsberg Kunónak is, aki ezzel a lépéssel is a magyar arisztokráciát kívánta nagyszabású kultúrpolitikai elképzeléseihez, a kultúra és a tudomány támogatásához megnyerni. Hajnal egyetlen kérése az volt, hogy a Kossuth emigrációról készülő, félben lévő művét befejezhesse. 1922-ben ennek szellemében tájékoztatta a család már említett befolyásos vezető tisztségviselőjét, Horváth Gábort.

Hajnal 1922 őszétől állt a hitbizomány alkalmazásában, ahol össze kellett hangolnia a levéltári adatszolgáltatást a tudományos ambícióival. Bár az első tisztségviselők közé tartozott, és közvetlenül a herceg alá volt rendelve, de többnyire csak Horváth Gáborig, a

² A kérdéskörrel részletesebben lásd: Ujváry Gábor: *Tudományszervezés – történetkuta-*

tás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet. Győr, 1996.

herceg titkáráig jutott, aki szürke eminenciásként állt a történész és a herceg között. A Kossuth emigráció története első kötetének kézírata csak 1926 nyarára készült el. Közben 1926-ban az Esterházy családi törzslévéltárat Eszterházáról és Kismartonból Budára, a Tárnok utcai Esterházy palotába kellett költöztetnie. Valójában nem ő volt a huszadik század első felének egyetlen főúri szolgálatban álló történésze. Kis idővel később nyugdíjazását követően (!) ugyanezt a pályát választotta Vas megyében a korábban politikai tevékenységet is folytató szegedi egyetemi tanár, Iványi Béla is (1878–1964), aki 1938 és 1944 között a herceg Batthyany-Strattmann család szolgálatában állt. Hajnal nyolc éven keresztül dolgozott herceg Esterházy Pál gyűjteményi vezetőjeként. A család iránt elkötelezett professzionális tudósként már működése kezdetén felvázolt egy kutatási tervet az Esterházyak történeti szerepére vonatkozóan. Ez a koncepció az idő múlásával, az iratanyag minél mélyebb megismerésével folyamatosan bővült, végül 1929–1930 során sikerült megnyernie a herceget egy olyan nagy ívű koncepciónak, amely körülbelül húsz kötetet felölelve, a történeti bevezető tanulmányokkal, a családi levéltár forrásbázisát jócskán meghaladó hazai és külföldi új forrásfeltárásokkal az Esterházy család történelmi szerepét mutatta volna be. A korabeli magyar politikai és közéletben is nagy befolyással rendelkező család meghatározó finanszírozása mellett 1930–1932 során két kötet jelent meg e grandiózus tervből.³ Az egyéni szakmai törekvései és kötelezettségei, valamint az Esterházy családhoz fűződő viszonya között összhangot teremteni nem tudó Hajnal azonban 1930-ban távozott a főúri család szolgálatából, ami a könyvsorozat megszakadását eredményezte.

Az ismertetett kötet két eltérő műfajú, de egymáshoz szorosan kapcsolódó részből áll. A bevezető tanulmány röviden összefoglalja

Hajnal pályáivét 1922-ig, ismerteti írástörténet iránti érdeklődésének kialakulását, majd áttekinti az Esterházy család szolgálatában eltöltött esztendőket, végül röviden leírja távozását a hercegi család szolgálatából. A második szerkezeti egység a bevezetéshez szorosán kötődő forrásokat tartalmazza: 91 egységes módszertani szempontok szerint közre adott levelet az 1920 szeptembere és 1940. május vége közötti időszakból. E dokumentumok nagy része Hajnal mentorához, Domanovszky Sándorhoz íródott, akivel megosztotta szakmai és emberi dilemmáit egyaránt. A kötet ugyancsak több levelet közöl a jóbarát Mályusz Elemérhez írottak sorából, miképpen a kultúrpolitika meghatározó szakembereivel (Klebensberg Kunó, Hóman Bálint) folytatott levelezéséből is. A levelek következő jelentős csoportja a munkaadó herceg Esterházy Pállal és a mindenható uradalmi titkárral, Horváth Gáborral folytatott levelezést tartalmazza. Helyet kapott továbbá e gazdag válogatásban a turkológus Fekete Lajoshoz írt levél vagy nyomdákval folytatott levelezés is.

A közreadott forrásokat gazdag jegyzet-apparátus kíséri, mely felhívja a figyelmet a forrásanyag belső tartalmi összefüggéseire, a forrásokban szereplő történeti szereplőkre. A VII. fejezetként a kötetet lezáró Mellékletek sorában Hajnal István levéltári források alapján összeállított, kronológiai sorba rendezett életútja, tudományos tagságainak jegyzéke, az Esterházyakról készült tanulmányainak, kiadványainak bibliográfiai adatai, valamint azok fogadtatásának (recenziók) bibliográfiai pontossággal megadott jegyzéke olvasható, ami az érdeklődők számára kalauzként szolgálhat az ismeretek további bővítéséhez. A gazdag szakirodalomjegyzék és képjegyzék után a kötetet névmutató zárja.

A kiadvány szélesebb kontextusban kitűnően illeszkedik abba az immáron kutatói

³ Hajnal István: *Esterházy Miklós nádor iratai I. Kormányzattörténeti iratok. Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka*. Budapest,

1930.; Fekete, Ludwig: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nicolaus Esterházy 1606–1645*. Budapest, 1932.

generációkon átívelő historiográfiai vonulatba, amely a 20. század első felének történetírását kívánja bemutatni, ám jelen esetben az aktuálpolitika és az azon felülemelkedő nemzetpolitika vonulatába illeszkedő historikus helyett egy mind szakmai, mind egzisztenciális tekintetben a saját útját kutató történetíró útkereséseiről kaphatunk

képet. A könyv egyaránt ajánlható az adott kor története, kultúrpolitikája, művelődéstörténete, illetve az egyéni sorsok rekonstrukciója iránt érdeklődnek.

DOMINKOVITS PÉTER